İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN'DA NÜFUS: BATI KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ

Merve BAĞCI ŞENGÜL*

Özet: İkinci Dünya Savaşı'nda döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nin cephe gerisi faaliyetlerini yürüttüğü önemli merkezlerden biri olmuştur. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile olan batı sınırını teşkil eden Batı Kazakistan ve Guryev bölgeleri (bugünkü Atırau ve Mangıstau Eyaletleri) tahliyenin ana merkezini oluşturduğu için nüfus değişiminden ilk etkilenen yer olmuştur. Bunun yanı sıra bölge Sovyet hükümeti tarafından Kazakistan'da cephe hattı olarak ilan edilen tek bölgedir. Savaş kayıpları ve zorunlu göçler yolu ile iskân ettirilen milletler nüfusun yapısını değiştiren diğer başlıca etmenleri oluşturmuştur. Çalışmada başta Atırau (Guryev) bölgesi olmak üzere savaş döneminde Batı Kazakistan'da nüfus hareketleri ve sonuçları bu etmenlerin ışığında arşiv belgeleri ve istatistiklerden yararlanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı, Batı Kazakistan, Nüfus, Tahliye.*

Population in Kazakhstan The Second World War Era: The Case of West Kazakhstan

Abstract: During the Second World War era, the Kazakh Soviet Socialist Republic was one of the most important centers where the Soviet Unions carried out its home front activities. West Kazakhstan and Guryev regions (today's Atyrau and Mangistau provinces),which were formed western border with the RSFSR, were the main center of evacuation. Due to this situation the region has been primarily affected by population change. War casualties and the peoples resettled through forced migration are the other main factors that the structure of population. population movements and their consequences in Western Kazakhstan during the war period, especially in the Atyrau (Guryev) region, will be analyzed in the light of these factors by utilizing archival documents and statistics.

Keywords: *Kazakh Soviet Socialist Republic, Second World War, West Kazakhstan, Population, Evacuation.*

Giriş

1 Eylül 1939 yılında Alman birliklerinin Polonya'yı işgali sonrası Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Molotov-Ribbentrop Paktı'nın gizli protokolü uyarınca 17 Eylül 1939'da Kızıl Ordu birlikleri de Polonya sınırını geçmiş aynı yıl Kasım ayında Belarus ve Ukrayna'yı SSCB'ye dahil etmiştir. Sovyetlerin ikinci hedefi olan Finlandiya'da 29 Kasım 1939'da başlayan ve yüz beş gün süren savaş sonunda zafer elde edilmiştir. Ancak 22 Haziran 1941'de Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın bozulması ve Almanların Barbarossa Harekâtını başlatarak Brest Kalesi'ne saldırması ile Sovyetler Birliği'nde savaş gerçek anlamıyla başlamıştır. Bu savaşa Büyük Vatan Savaşı denmesinin en önemli sebebi Birlik bünyesinde varlığını sürdüren halkların "Sovyet Anavatanı" savunması kavramında birleşmesini sağlamaktır.

Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki stratejik konumu nedeniyle Büyük Anavatan Savaşı'nda cephe gerisi faaliyetlerinde öne çıkarken, cepheye giden Kazaklar da savaşa uygun fiziki yapıları ile dikkat çekmiştir. Kazakistan coğrafyasının genişliği çalışmamızı Batı Kazakistan bölgesi ile sınırlamaya zorlamıştır. Türkistan ile Avrupa arasında bulunan Batı Kazakistan bölgesi Kazakistan'ın sıcak cephe hattı olarak ilan edilen tek bölgesi olması yanı sıra cephe gerisinde ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi için kullanılan tahliye noktalarının Guryev'e (Atırau) kurulması yönüyle de uygun bir örneklem oluşturmuştur.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Batı Kazakistan'ın nüfusunun savaş dönemindeki değişimi ve bu değişime neden olan etmenler anlatılırken, ikinci bölümde nüfus değişiminin etkileri arşiv belgeleri ve istatistiklerden yararlanılarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise bu değişimin Kazak tarihi açısından önemi değerlendirilmiştir.

1.Savaş Döneminde Kazakistan'da Nüfus ve Batı Kazakistan

* Dr. Bir kuruma bağlı değildir. mervebagci87@gmail.com

DOI :10.30546/100981.1.2024.014

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'ndeki Eylül 1941 tarihli belgede 1939 nüfus sayımına göre tüm Kazak SSC'nin nüfusu 6.156.100 kişiydi. Bu sayıma göre Batı Kazakistan'ın nüfusu 394.100, Guryev'in nüfusu 269.700'dür. Bu bölge tüm Cumhuriyetin nüfusunun %10,7'sini oluşturmaktadır. Savaş döneminde Batı Kazakistan'ın nüfusunu belirleyen ana unsurlar savaş kayıpları, tahliyeler ve zorunlu göç ile yerleştirilen halklardır. Bölgeden savaşa giden askerlerden binlercesinin hayatını kaybetmesi, binlercesinin de kayıp olması nedeni ile kadın nüfusu erkek nüfusunu aşmıştır. Bu durum savaş sonrası dönemde ülkenin yeniden inşasında kadın ve çocukların etkin rolünün devamını gerektirmiştir (KCCA, Arşiv Fonu 708: 89).

14 Kasım 1941 tarihinde Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ulusal Askerî Birliklerinin Kurulması Hakkında" adlı emri yayınlamıştır (Musagaliyeva, 2016: 147). Bu emirle 100. Ulusal Piyade Tugayı, 101. Ulusal Piyade Tugayı, 102. Bağımsız Piyade Tugayı, 105. Süvari Tugayı ve 106. Süvari Tugayı kurulmuştur. Bu birliklerden Aktöbe'de kurulan 101. Ulusal (Bağımsız) Piyade Tugayı'na cumhuriyetin birçok şehrinden olduğu gibi Batı Kazakistan'dan da katılımlar olmuştur. Guryev'den bu birliklere katılacakların cephe önünde savaşan askerlere yazdığı mektup ulusal birliklerde savaşan askerlerin duygu ve motivasyonlarını yansıtmaktadır. Mektupta Sovyet iktidarı sayesinde yeniden doğan Kazakistan'a ve tüm Sovyetlere verilen kıymete vurgu yapılmış ve kanlarının son damlasına kadar savaşacakları yazılmıştır. Kazak Ulusal Askerî Birlikleri'nde olmanın sorumluluğunun bilincinde oldukları ve tıpkı 8. Muhafız Tümeni, Panfilov'un askerleri gibi düşmanı yenecekleri ifade edilmiştir (ABDA, Arşiv Fonu 1P: 259). Savaş sonunda cepheye giden binlerce asker geri dönmemiştir.

Barbarossa Harekâtının ilk birkaç günü içerisinde Almanlar Sovyetlerin batı sınırını hızla geçmiş ve bu bölgeleri işgal etmiştir. Tedbir amacıyla işgal ihtimali altındaki bölgelerdeki kaynakların doğuya, Ural dağlarının arkasına, ülkenin gerisine taşınması için 24 Haziran 1941'de Tahliye Sovyeti (Konseyi) kurulmuştur. Konsey insanların, kurumların, özellikle ağır sanayi tesislerinin ve değerli her türlü varlığın taşınması için gerekli olan usulleri belirlemekten sorumlu olmuştur. Hazırlanan plana göre tahliyeler Urallar, Orta Asya ve Batı Sibirya olmak üzere üç ana bölgeye yapılacaktır.

Tahliye için öncelik sırası gözetilmiştir. Savunma sanayi tesisleri işçileri ve fabrikalar en yüksek önceliğe sahiptir. İlk grup tahliyeler 1941 Haziran'ından aralık ayına kadar, ikinci grup 1942 yaz ve sonbaharında gerçekleşmiştir. 1941 Temmuz-Kasım aylarında 2593 sanayi kuruluşu ülkenin doğusuna tahliye edilmiştir. 1523 büyük sanayi kuruluşundan 667 tesis Urallara, 226'sı Volga Bölgesine, 244'ü Batı Sibirya'ya, 78'i Doğu Sibirya'ya, 308'i Kazakistan ve Orta Asya'ya taşınmıştır. Zor koşullar içerisinde Sovyet şehirleri olan Moskova'dan 2 milyon, Leningrad'dan 1,7 milyon, Kiev'den 350 bin insan çıkarılmıştır. Haziran 1941'den Şubat 1942'ye kadar yaklaşık 10,4 milyon kişi tahliye edilmiştir. 1942 yılı yazında 150 büyük işletme ve yaklaşık 8 milyon insan doğuya yerleşmiştir (Velikaya Otechestvennaya Voyna. Yubileynyy Statisticheskiy Sbornik, 2015: 257).

Guryev şehri su, kara ve demiryolu taşımacılığının kesiştiği bir konumda bulunmasından dolayı 10 Temmuz 1941'de tahliye noktası olarak belirlenmiştir. 13 Kasım 1941 tarihli belgeye göre 9 Kasım 1941'e kadar Guryev tahliye noktasından kaydolarak 7.582 kişi Orta Asya'nın farklı şehirlerine geçiş yapmıştır. Bu sayının kayıttan sonra kendi imkânları ile geçenler olabileceği için eksik olduğu düşünülmektedir. Bu tarihe kadar Guryev ve ilçelerine 2.522 kişi yerleştirilmiştir. Tahliye edilmiş olan nüfusa yerleşim yerlerinde ve kollektif çiftliklerde öncelikle barınma ve yiyecek imkânı sunulmuş daha sonra bir işte çalışmaları sağlanmıştır (ABDA, Arşiv Fonu 753:128-132). Başka bir kaynağa göre 20 Kasım 1941'e kadar 35.320 kişi buradan Orta Asya'nın diğer bölgelerine geçiş yapmıştır (Sapanov ve diğerleri, 2020:162). Tahliye Sovyeti'nin planladığı ilk grup tahliyelerin Batı Kazakistan bölgesine ulaşması ile nüfus artmış gerek sanayi tesisleri gerekse yeni yerleşimciler için bina

tahsisi güçleşmiştir. 1941 yılı Eylül ayında tahliye edilen kurum, tesis ve nüfusun yerleştirilmesi amacıyla kullanılmayan binaların tesis ve yaşam alanlarına dönüştürülmesinin yanı sıra yeni binaların inşaatları da başlatılmıştır.

Tahliyelerin büyük kısmının gerçekleştiği 1941 yılında tüm Kazakistan'a 381.260 kişi kabul edilirken çoğu kadın ve çocuk olan 37.153 kişi Batı Kazakistan Oblastına, 9215 kişi ise Guryev Oblastına yerleştirilmiştir (KCCA, Arşiv Fonu 708: 1B). Cephe hattından gelen bu kişilerin yanında tahliye edilen tesislerde çalışmak üzere getirilen binlerce kişi de bölge nüfusuna dahil olmuştur. İşgücünün önemli bir basamağında bulunan bu kişilerin çoğu savaş sonrasında ülkelerine dönmemişler, kurulan tesislerde çalışmaya ve uzmanlık eğitimi vermeye devam etmişlerdir.

28 Ağustos 1941 tarihli Yüksek Konsey kararı ile Volga Almanları da tehcire zorlanmıştır. SSCB'nin doğu bölgelerine göç ettirilen Almanların çoğu Kazakistan'a olmak üzere (44.005 kişi) Novosibirsk, Omsk, Krasnoyarsk vilayetlerine de 342.274 Alman yerleştirilmiştir (Güler, 2001: 167). 1942'den itibaren Almanlar Guryev'e gelmeye başlamıştır. Devlet Savunma Komitesi'nin 7 Ekim 1942 tarihli kararına göre emek cephesine katılmışlardır. Hazar Denizi petrol ve gaz işletmelerinde, Kazneftestroy'un oluşturulmasında çalışmışlardır. Almanların yanı sıra 1944'te Kırım'dan getirilen 1.240 Yunan Kazneftekombinat'ın üretim tesislerinde emek ordusuna katılmışlardır (Moldaşeva, 2020: 241).

Kazakistan'a göç eden topluluklardan biri de Polonyalılardır. Ağustos 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı ve Barbarossa Harekâtı Polonyalıların kaderini belirlemiştir. Paktın imzalanması ile Nazilerin Yahudilere yönelik baskı ve zulmü artmış yüzbinlerce Polonyalı Sovyet kontrolündeki bölgelere kaçmıştır. Barbarossa Harekâtı ile işgal edilen yerlerden Sovyetlerin iç bölgelerine binlerce Polonyalı'nın göç ettiği bilinmektedir. Bu süre boyunca Kazakistan'da olan Polonyalı sayısını savaş bitiminde Polonya'ya geri dönenler hakkında hazırlanmış bir belgeden edinmekteyiz. 26 Kasım 1946 tarihli bu belgeye göre 55.430 Polonyalı Kazak SSC'de yaşamaktadır. 54.059 kişinin geri dönüşü onaylanmış, bunlardan 52.683'ü geri dönmüştür. Batı Kazakistan'da bulunan 278 kişinin tamamı Polonya'ya dönerken Guryev'de bulunan 320 kişinin tamamının dönüşü onaylanmış ancak 316'sı dönmüştür (RFDMA, Arşiv Fonu 327: 18-19).

24 Ocak 1942 tarihli belge (KCCA, Arşiv Fonu 708: 1) 25 Aralık 1941-24 Ocak 1942 arasında tahliye edilmiş kişilerden Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine gelenler hakkında bize bilgi vermektedir. Toplam 381.260 kişi bölgeye gelmiştir. Bu kişilerden 291.355'i cephe hattından, 6.198'i Leningrad'tan ve 14.518'i Moskova'dan tahliye edilmiştir. Bunların 145.849'u kadın 66.449'u erkek ve 135.359'u çocuktur. 173.574 kişi işgücüne katılmaya uygunken 175.452 kişi çalışamaz durumdadır. 153.708 kişi kolhozlara 7.050 kişi sovhozlara yerleştirilmiştir. 1.281 kişi makine traktör istasyonunda, 25.738 kişi bir sanayi kuruluşunda çalışmaktadır. Batı Kazakistan Oblastı'na 37.153, Guryev'e 9.215 kişi ulaşmıştır. Batı Kazakistan oblastına cephe hattından gelenlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Düşmanın 23 Ağustos 1942'de Batı Kazakistan'a 500 kilometre yaklaşması birlik yönetimini yeni kararlar almaya zorlamıştır. SSCB Halk Savunma Komiseri Joseph Stalin Ağustos 1942'de çıkardığı özel bir gizli kararname ile Hazar Bölgesi'nin savaş halinde olduğunu ilan etmiştir (Tabıldïev, 201: 98). Bu karar ile bağlantılı olarak Eylül 1942'de SSCB Yüksek Sovyeti emri ile Kazakistan Merkez Parti Komitesi Guryev'de bir Savunma Komitesi kurulması kararını imzalamıştır. Komitenin başına bölgesel parti komitesi birinci sekreteri M. Bekzhanov getirilmiştir. Komite 10 Eylül 1942'de bölgede ilk düşman uçağının görülmesinin ardından sıkıyönetim ilan etmiştir. 11 Eylül'den itibaren Guryev şehri ve bölgenin tamamen karartılması, şehrin dışına hendekler kazılması ve petrol sahalarında 24 saat görev yapılması emredilmiştir. Bunun yanında olası güvenlik açıklarını engellemek için bölgede ikamet hakkı

bulunmayan ve SSCB'ye karşı savaşan milletlere mensup kişiler tahliye edilecektir (ABDA, Arşiv Fonu 855: 1-2).

Savaşın Sovyetler lehine dönmesinin ardından işgalden kurtarılan yerlerde Ruslaştırmanın sağlanabilmesi için etnik temizlik yapmıştır. Özellikle millî kimlik ve kültürlerini iyi koruyan Türklere yönelik politika aylar öncesinden gizlilik ile hazırlanmıştır. Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Ocak 1944 tarihli kararı ile sürgün edilecek halkların kaderi belirlenmiştir. NKVD'ye Kazak SSC'ye 400.000, Kırgız SSC'ye 90.000 kişiye kadar yerleşimcinin gönderilmesi talimatı verilmiştir. Bu cumhuriyetlerde halk komiserleri bu yerleşimcilerin kabulü, barınması ve tarım ve hayvancılık öncelikli olmak üzere işgücüne katılmalarını sağlamakla yükümlüdürler (RÇTBSAM, Arşiv Fonu 644: 8-12). Bu kararda da görüldüğü gibi Sovyet otoriteleri halkların yeni yerleşim yerlerindeki hayatlarını detaylı olarak planlamış ve henüz sürgün gerçekleşmeden sistem içerisindeki yerlerini belirlemiş, kontrol altına almıştır.

1 Temmuz 1946 tarihli belgeye göre Kazakistan SSC'ye toplam 114.484 aile ve 506.656 kişi kalıcı olarak yerleştirilmiştir. 1943 sonbaharında Karaçay'dan 11.711 aile 45.529 kişi gelirken, 1944 baharında Çeçen ve İnguş 89.9010 aile ve 405.192 kişi, Balkarlar 4.660 aile ve 21.150 kişi, Kalmuklar 648 aile 2.336 kişi ve Kırım'dan 1.268 aile ve 4.376 kişi gelmiştir. 1944 sonbaharında ise Gürcistan SSC'den, 6296 aile ve 28.073 kişi gelmiştir (KBCDMA, Arşiv Fonu: 77). En çok yerleşimci Güney Kazakistan bölgesine yerleştirilirken Batı Kazakistan'da yalnızca Guryev'de bulunmuşlardır. 237 Çeçen ve İnguş, 1268 Kırımlı aile, 5341 kişi bölgeye kalıcı olarak yerleştirilmiştir (RFDMA, Arşiv Fonu 9479: 26-30). İstatistiklerde yalnızca Kırım'dan geldikleri belirtilen bu halkın Kırım Türkleri olduğu bilinmektedir. Ahıska Türkleri de Sovyet istatistiklerinde Gürcistan SSC'den gelen yerleşimciler olarak isimlendirilmişlerdir. Bu milletlerin yanı sıra Devlet Savunma Komitesi'nin 2 Haziran 1944 tarihli kararı ile 7.000 Bulgar, Yunan ve Ermeni Guryev bölgesi sanayi kuruluşlarında, çiftliklerde ve tarım alanında çalışmak üzere getirilmiştir (Moldaşeva, 2020: 241).

2.Nüfus Hareketliliğinin Etkileri

Savaş ekonomisi nedeni ile ekonominin askerî üretim ve harcamalar için seferber edilmesi diğer hizmetlere yeterli fon ve personel aktarılamamasına sebep olmuştur. Bu tahliyelerin büyük kısmı demiryolu aracılığı ile yapılmıştır. Tahliye edilen insanlardan bir kısmı uzun süreli yolculuğa, tahliye esnasında ortaya çıkan salgın hastalıklara ve yetersiz beslenmeye dayanamayarak ölmüştür. Tahliye bölgesine ulaşabilenleri burada da kötü şartlar beklemiştir. Kabul bölgelerinde barınma, yeme-içme ve sağlık hizmetleri artırılmaya çalışılsa da tahliye edilen nüfusun tamamına hizmet etmek için yeterli kaynak sağlanamamıştır. Yalnızca bu bölgelere yeni gelenler değil nüfus artışının yol açtığı olumsuz etkilerin sonucunda yerli halk da yetersiz beslenme, ısınma ve salgın hastalıklar nedeni ile hayatını kaybetmiştir.

Batı Kazakistanlılar cephede binlerce asker ile temsil edilirken cephe gerisinde kolektif çiftliklerde, petrol sahalarında, sanayi tesislerinde milyonlarca insan ile ülkesine hizmet etmiştir. Bölgenin özellikle savaşın ilk yılında savaşın beşerî yükünü taşıdığı söylenebilir. Sovyet yönetiminin Barbarossa Harekâtı için yeterli hazırlığı yapamamış olması batıdan doğuya hızlı bir insan ve mal akışına sebep olmuştur. Bu kontrolü güç olan göç dalgası bölgenin demografik yapısını da değiştirmiştir.

Demografik değişim savaş döneminde Batı Kazakistan'da halkın gündelik yaşantısını önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş öncesi dönemde çalışma 1936 Anayasası'nın 12. maddesinde de tanımlanan şekliyle çalışabilecek tüm yurttaşlar için "çalışmayan yememeli de" ilkesine uygun olarak bir görev ve onur borcudur. Bu görev "Herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre" sosyalist ilkesine göre uygulanmıştır. Savaş döneminde de bu ilke

uygulanmış olsa da Batı Kazakistan'da savaşa giden nüfusun yerini alması amacı ile tüm işkollarında yetenek ve eğitim gözetilmeksizin kadın ve gençlerin işgücüne katılımı teşvik edilmiştir. Çalışan insan sayısının azalması nedeni ile kurs ve teknik okullar açılarak nitelikli işçi sayısının artırılması hedeflenmiştir. Tahliye edilen bölgelerden gelen mühendis ve uzmanlar eğitimler vermiş mevcut işçilere bilgi ve deneyimlerini aktarmıştır.

Savaşın sona ermesi ile tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde de demografik değişimler olmuştur. Savaştan sonraki ilk nüfus sayımı 1939 sayımından yirmi yıl sonra 15 Ocak 1959 tarihinde yapılmıştır. Savaş akabinde bir nüfus sayımının yapılmamış olması savaşın demografik yapı üzerine olan etkilerinin şeffaf bir şekilde değerlendirilememesine sebep olmuştur. 1945-1959 yılları arasında savaşın yıkıcı etkilerinin onarılması için ekonomik ve sosyal düzenlemeler yapılmış, işgal bölgelerinden Türkistan'ın iç bölgelerine getirilen halklardan bazıları ülkelerine geri gönderilmiştir. Bunun yanında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından toprakların genişlemesi ve savaşın kayıplarının yaş ve cinsiyet yapısı üzerine olan yıkıcı etkisi nedeniyle sayım yılları arasında karşılaştırma yapmak oldukça güçleşmiştir (Schwatz, 1986: 57).

Cephe gerisi faaliyetlerinin en yoğun sürdürüldüğü bölge olan Batı Kazakistan yeni yerleşimcilerin işçi ordusuna katılımları ile ağır sanayi, tarım, hayvancılık ve petrol üretiminde insan kaynağı eksiklerini gidermiş ve ülke ekonomisine katkıda bulunmuştur. Bunun yanında nüfus artışının gündelik yaşama olan olumsuz etkileri görmezden gelinememiştir. Bölgesel komitelerin yaptığı hazırlıklara ve aldığı önlemlere rağmen bölge sakinlerinin temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamadığı bir durum ortaya çıkmıştır. Tahliye edilen insanlara kalacak yer tahsis edilene kadar tren istasyonlarında yaşamışlardır. Yeterli yakacak bulunmadığı için ev, okul hastane gibi yerlerde ısınma problemi yaşanmıştır. Üretimin yalnızca kısıtlı bir miktarı halkın kullanımında olduğu için uzun saatler fabrika ve çiftliklerde çalışan işçiler, öğrenciler ve diğer insanlar için günlük yiyecek istihkakı düşmüş yetersiz beslenmeye bağlı sağlık sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Tahliye merkezlerine ulaşana kadar süren uzun yolculuklar esnasında salgın hastalıklar ortaya çıkmış, hastane ve sağlık kuruluşları cepheden gelen yaralıları tedavi etmekle yükümlü olduğu için yerel halk sağlık hizmetlerinden faydalanamamıştır.

Savaş sonrasında binlerce Kazak askerin cepheden geri dönmemesi ve göçler Kazakistan'ın etnik yapısını tamamen değiştirmiştir. 1959 nüfus sayımına göre Kazakistan'ın nüfusu 9.309.847'ye yükselmişse de Kazak nüfus azalmıştır. 1939'da nüfusun yüzde 38'i Kazak iken 1959'da bu oran yüzde 30'a düşmüştür. Bunun yanında yirmi yılda Rusların sayısının da 1,5 milyona yakın arttığı görülür (Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Kurumu, 2022). Bu artışta Kazakistan'daki toprakların Bakir Topraklar Projesi ile tarıma açılması ve buraya Rus çiftçilerin yerleştirilmesi büyük rol oynamıştır.

Batı Kazakistan'ın Türkistan'ın batıyla olan ulaşım yollarının kapısı olması onu insan etkileşimine açık hale getirmiştir. Savaş döneminde özellikle tahliye ve aktarma merkezlerinin varlığı farklı dinlerden insanların bölgede geçici ya da kalıcı ikamet etmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. 1939 nüfus sayımında din bilgisi bulunmadığı için savaş döneminde bölgenin dini yapısında oluşan değişiklikler tahliye edilen ya da 1943-1944 sürgünleri ile bölgeye gelenlerin sayısına bakılarak tahmin edilebilir. Buna göre işgal edilen bölgelerdeki hâkim dini inanç göz önünde bulundurarak tahliye edilen Rus ve Ukraynalı Ortodoksların Nazi zulmünden kaçan Polonyalı ve Alman Yahudilerin, sürgün ile kalıcı olarak yerleştirilen Müslüman Çeçen, İnguş ve Kırımlı Müslümanların nüfusun dini yapısındaki değişikliğin bir unsuru olduğu söylenebilir.

1959 nüfus sayımı sonuçlarına göre tüm Cumhuriyette Kazakların nüfusunun Rusların nüfusu altında kalmasıyla Hıristiyan Ortodoksların sayısının Müslüman Kazaklardan daha fazla olduğu çıkarımı yapılabilir. Ortodoks Rusların Bakir Topraklar Projesi ile yerleştirilmesi

ile ortaya çıkan bu duruma savaş dönemindeki demografik değişikliklerin de neden olabileceği değerlendirilebilir.

Sonuç

Savaşta Kazakistan'dan bir milyonun üzerinde vatandaşın hayatını kaybettiği bilinmektedir. Savaştan sonraki ilk nüfus sayımı 1959 yılında gerçekleşmiştir. Aradan geçen 14 yıl içerisinde nüfusun hızla arttığı açıktır. Tüm Kazakistan'da nüfus 1940 yılında 6.141.000 iken 1959'da 9.301.000'e yükselerek %52 artmıştır. Sayıma göre diğer bölgelere göre daha az sanayi tesisi bulunan Guryev ve Batı Kazakistan bölgelerinde 1940-1959 yılları arasında nüfus artmamış aksine azalmıştır. Batı Kazakistan bölgesi savaş döneminde transit geçiş yolu üzerinde bulunduğu ve tahliyelerde dağıtım merkezi görevi üstlendiği için dış göçlere de daha az şahit olmuştur. Sanayinin yoğunlaştığı Kustanay, Kuzey Kazakistan, Gökçe-Tau, Akmola, Pavlodar ve Karagandı gibi kuzey bölgeleri Cumhuriyetin nüfus gücünü barındırmıştır. Bu bölgelerde nüfusun şehirlerde yoğunlaştığı görülmektedir (Mironenko, 1960: 44).

Nüfusun artışında savaş döneminde tahliye edilen ve ülkelerine geri gönderilmeyen göçmenler, sürgün yolu ile Kazakistan'a yerleştirilen Kafkasyalı Türkler ve bakir topraklar projesi ile getirilen halklar da etkili olmuştur. Savaşın ekonomik yıkımının telafi edilebilmesi amacıyla daha çok üretim yapılması istenmiş, gerekli insan kaynağının sağlanması için bölgenin nüfusunun artması önem teşkil etmiştir. Yerli halk şehre göçe zorlanırken Kazak topraklarına bilhassa Rus uzman personellerin getirilmesi yolu ile nüfusun etnik yapısı hızla değiştirilmiştir. Bakir topraklar projesi ile Kazakistan'da Kazak Türkleri'nin elinden alınan 6.300.000 hektar yerin zorla gasp edilmesini Bolşevikler "Geri kalmış olan Kazak halkına büyük biraderi (yâni Ruslar) tarafından gösterilen radikal yardım olarak nitelendirmiştir (Togan, 1970:194). Bu topraklarda işçi ve çiftçi olarak yerleştirilen Slavların şevkle çalıştıkları belirtilirken Kazak gençlerinin aynı duygularda olmadığı belirtilmiştir. Hayenko (Hayenko, 1963: 79), bu durumu bakir toprakları benimseme ve sosyalist kuruculuk sonucu bu memleketin ekonomisinde hâkim rolü yabancıların oynamasına bağlamaktadır. Kazaklar tarafından benimsenmediği düşünülen bu politikanın da toprakların sömürülmesi hedefine hizmet ettiği düşünülebilir.

Savaş sonrası dönemde başlayan nüfusun artışına yönelik politikalar doğrudan Kazak nüfusa yönelik değil Sovyet vatandaşlığı kavramı içerisinde başta Ruslar olmak üzere Alman, Ukraynalı, Özbek, Tatar, Uygur, Beyaz Rus, Koreli, Azerbaycanlı ve diğer milletlerin nüfuslarını artırarak sürdürmesine zemin hazırlamış, 1959 yılında Kazakların sayısı 2,787.300 ile toplam nüfusun %30'unu oluştururken, Ruslar 3.972.000 ile %42,7 ile en kalabalık millet olma özelliğini taşımıştır (Sakenova, 2007: 166). İstatistiklere göre Kazakistan doğal artış ve gerekse her bin kişi başına evlenme bakımından Sovyetler Birliği'nin ortalama rakamlarının çok üzerinde yer almıştır. En fazla doğum, tabiî artış ve fazla sayıda evlenme, bakir toprakları işleme bölgelerinde ve Karagandı, Akmola, Gökçe-Tau, Kustanay, Pavlodar, Kuzey Kazakistan ve Semipalatinsk bölgelerinde gözlemlenmektedir (Mironenko, 1960: 43). Ancak 1959 yılından sonra Sovyetler Birliği'nde başta RSFSR olmak üzere Slav halklarında doğum oranında belirgin bir düşüş yaşanırken Türk ve Kafkas halklarında bu oran oldukça düşük olarak seyretmiştir. Bu durum da Slav halklarının daha çok fazla şehirleşmiş olmaları, Türk ve Kafkas halkların ise önemli ölçüde köylü olarak kalmaları ile açıklanmıştır (Mironenko, 1969: 56).

Doğum yolu ile nüfusun artmasında kadınlara 1944 yılından itibaren verilen Kahraman Anne Madalyası'nın ve kadınların işgücüne katılımlarında çocuklar için verilen devlet bakım desteğinin de etkisi olduğu söylenebilir. Bu durum da Sovyetleştirme politikalarının bir aracı olarak kullanılmıştır. Kazak kadın işçiler şehir yaşamında çocuklarını Rus öğretmenler tarafından idare edilen kreşlere bırakmışlardır. İyi Rusça bilmeyen Bu Kazak

kadınları bir zaman sonra çocukları ile Rusça anlaşmak zorunda bırakılmıştır. Togan (1971:201) Bolşeviklerin bu politikanın tüm Rus olmayan ana-babaların çocuklarına uygulanmasının bozkırlarda kurulmuş bu kapalı şehirlerin hayat şartlarında hemen tek bir nesil içinde Ruslaştırmaya neden olduğunu ifade etmiştir.

1959-1991 yılları arasında Rusların Kazakistan nüfusundaki oranı azalmış 6.243,900 ile %37'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde Kazakların sayısı 7.073.100 ile nüfusun %41,9'unu oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar Rusların Kazakistan'dan ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Bağımsızlığın ilanı ile oluşturulan Kazak nüfusun artması teşvik edilmişse de Kazakistan Cumhuriyeti'nin çok uluslu yapısına uygun politikalar da üretilerek barış içerisinde birlikte yaşama amacı güdülmüştür. Bağımsızlığın 30.yılında bu politikaların sonucu nüfus verilerine yansımıştır. 2021 nüfus sayımına göre Kazakistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 19.186.015'tir. 13.497.891'ini Kazaklar oluştururken 2.981.946'ını Ruslar oluşturmaktadır. 1991 yılında %41 olan Kazak nüfus 2021 yılında %70'e yükselirken Rusların oranı %37,3'ten %15,5'e düşmüştür (2021 Jılğı Qazaqstan Respwblïkası Xalqınıñ Ulttıq Sanağınıñ Qorıtındıları, 2022:11). Savaş döneminden itibaren Kuzey Kazakistan'a yerleşen Rusların günümüzde hala Rus yazar Alexandr Soljenitzin başta olmak üzere Rus siyasetçi ve aydınların bu toprakların kendilerine ait olduğu konusundaki iddiaları ve toprak talepleri devam etmektedir. 2022 Eylül ayında Ukrayna-Rusya Savaşı nedeni ile çıkarılan kısmı seferberlikten kaçan 200 bine yakın Rusya vatandaşı Kazakistan'a gelmiştir (Kussainova, 2023). Sonuç olarak, Ruslar İkinci Dünya Savaşı döneminde hızlandırılan sanayileşme yoluyla Kazakistan coğrafyasında demografinin Kazaklar aleyhine şekillenmesine sebep olmuş ve günümüze kadar gelen toprak tartışmalarının yolunu açmıştır.

Kazak millî kimliğinin oluşturulması tartışmaları bağlamında milliyetçi Kazaklar demografik olarak Kazak üstünlüğünün sağlanmasının Kazak dilinin ülkede hâkim dil olması gibi birçok ulusal hedefin gerçekleşmesinde önemli rol oynayacağı düşüncesinde olmuşlardır. Sayısal çoğunluğun sağlanmasının Kazaklaştırma politikalarını kolaylaştıracağına inanmışlardır (Kuşçu, 2012: 188). Bu fikirler temelinde Kazak halkının nüfus içerisindeki oranının artırılmasına yönelik çalışmalar başlatılmış, 2008 yılında başlatılan "Nurlu Yol" projesi ile "Kandaslar" olarak adlandırılan diaspora Kazakları ülkeye dönmeye teşvik edilmiştir.

KAYNAKÇA

2021 Jılğı Qazaqstan Respwblïkası Xalqınıñ Ulttıq Sanağınıñ Qorıtındıları (2022), Qazaqstan Respwblïkası Strategïyalıq Josparlaw Jäne Reformalar Agenttigi Ulttıq Statïstïka Byurosı, Nur-Sultan, 2022.

ABDA, Atırau Bölgesi Devlet Arşivi, F.1p, Op.1, D.926, L.259.

ABDA, Atırau Bölgesi Devlet Arşivi, F.753, Op.1, D.58, L.128-132.

ABDA, Atırau Bölgesi Devlet Arşivi, F.855, Op.1, d.23, L.1-2.

Güler, Nermin (2001), "Kazakistan'da Alman Azınlığı", *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel,* Kış 2001-2002, Cilt 7, Sayı 4, s.162-176.

Hayenko, F (1963), "Sovyetler Birliği Ekonomisinde Gençliğin Rolü", *Dergi,* Münih, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, Sayı:31. ss.67-81.

Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Kurumu Web Sitesi (2022), Erişim: https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=WC16200032735 20.11.2022.

KBCDMA, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi, F. 774, Op. 1, D. 3, l. 77.

KCCA, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F. 708, Op. 5/1 T. 1121, L. 89

KCCA, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F.708, Op. 5/1 T. 183 L 1 B.

KCCA, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F.708. Op. 5/1. C.183. P.1.

Kussainova, Meiramgul (2022),"Kısmi Seferberlikten Sonra Kazakistan'a 200 Binden Fazla Rus Vatandaşı Giriş Yaptı", *Anadolu Ajansı 04.10.22 Tarihli Haberi*, Erişim: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kismi-seferberlikten-sonra-kazakistan-a-200-binden-fazla-rus-vatandasi-giris-yapti/2701925 01.03.2023.

Kuşçu, Işık (2012), "Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan'da Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri", *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Der. M. Turgut Demirtepe, USAK Yayınları, Ankara, s.175-206.

Mironenko, Y. (1960), "Sovyetler Birliği'nin 15.1.1959 Nüfus Sayımı Rakamlarına Göre Kuzey Türkistan Nüfusunun Dinamiği", *Dergi,* Münih, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, No: 22, s.38-46.

Mironenko, Y. (1969), "Sovyetler Birliği'nin Nüfus Artışında Azalma*", Dergi,* Münih, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, No:56, s.56-63.

Moldaşeva, S.K (2020), "Ulı Otan Soğısı Jıldarında Atıraw Oblısına Küştep Qonıs Awdarılğan Xalıqtar", *Qazaqstannıñ 1941-1945 Jj. Ulı Otan Soğısındağı Jeñiske Qosqan Ülesi Xalıqaralıq Onlayn Ğılımï-Praktïkalıq Konferenciyasınıñ Materïaldar Jïnağı (29 Säwir, 2020 Jıl),* Atıraw, s.23-243.

Musagaliyeva, Araylım (2016), "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası,* TDBB Yayınları, İstanbul, ss.139-159.

RÇTBSAM, Rusya Çağdaş Tarih Belgelerini Saklama ve Araştırma Merkezi, F. 644, Op. 1, d. 200, l. 8-12.

RFDMA, Rusya Federasyonu Devlet Merkez Arşivi, F. P-9479. Op. 1. D. 265. L. 26-30.

RFDMA, Rusya Federasyonu Devlet Merkez Arşivi, F. R. A 327, Op. 1, D. 14, L. 18, 19.

Sakenova, K (2007), "Kazakistan'da Günümüzdeki Etnik Süreçler", *Kazakistan Tarihi Makaleler,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.165-174.

Sapanov, S.J., Aymwratov, S. B., Jwmabaeva K.S. (2020), "Kazaxstan V Godı Velïkoy Oteçestvennoy Voynı (Po Materïalam Professora X. B. Tabıldïeva)", ***Qazaqstannıñ 1941-1945 Jj. Ulı Otan Soğısındağı Jeñiske Qosqan Ülesi Xalıqaralıq Onlayn Ğılımï-Praktïkalıq Konferenciyasınıñ Materïaldar Jïnağı (29 Säwir, 2020 Jıl),*** Atıraw, s.157-163.

Schwartz, Lee (1986), "A History of Russian and Soviet Censuses", *Research Guide to the Russian and Soviet Censuses***,** Cornell University Press**,** ss.48-69.

Tabıldïev, X.B (2019), *Atıraw Oblısınıñ Tarïxı*, Almatı, Ş.Ş. Wälïxanov Atındağı Tarïx Jäne Étnologïya İnstïtwtı.

Togan, Zeki Velidi (1970), *Türklüğün Mukadderatı Üzerine***,** İstanbul, Yağmur Yayınları.

Velikaya Otechestvennaya Voyna. Yubileynyy Statisticheskiy Sbornik (2015), Moskva. Rosstat.